



טרזינשטט

(בגרמנית: Theresienstadt; בצ'כית: טרזין [Terezin]). עיר מבצר בצפון-מערב צ'כיה. הוקמה בימי יוזף II ונקראה על שם אמו הקיסרית מריה תרזיה. במלחמת-העולם השנייה היתה טרזין גטו ואליו גירשו הנאצים כ-140,000 יהודים, בעיקר מהפרוטקטורט של בוהמיה ומורביה וכן מאירופה המרכזית והמערבית.

השליטה על הגטו היתה בידי ה'משרד המרכזי לפתרון בעיית היהודים בבוהמיה ומורביה' (Zentralamt fuer Die Regelung Der Judenfrage Im Boehmen Und Maehren) שהיה כפוף במישרין ל'משרד הראשי לביטחון הרייך'. הגטו היה נתון לפיקוד אנשי ס"ס, בראשות זיגפריד זידל (נובמבר 1941 – יולי 1943); אנטון בורגר (יולי 1943 – פברואר 1944); וקרל ראם (פברואר 1944 – מאי 1945). השמירה על הגטו הופקדה בידי ז'נדרמים צ'כים, ובאמצעותם הצליחו יושביו היהודיים לקיים קשרים עם העולם. 'המבצר הקטן', הסמוך לגטו, היה מחנה הסגר לאסירים מדיניים – יהודים ולא יהודים – בעיקר משטח הפרוטקטורט. תוכנית הנאצים להקמת גטו בטרזין נזכרת לראשונה בתעודה מיום 10 באוקטובר 1941. כוונתם היתה:

1. לרכז בטרזין את רוב יהודי הפרוטקטורט וכן יהודים קשישים, ידועי-שם ובעלי זכויות מיוחדות, מגרמניה ומכמה ארצות במערב-אירופה;
2. להעבירם בהדרגה למחנות ההשמדה;
3. להסוות את השמדת יהודי אירופה בפני דעת הקהל בעולם על-ידי הצגת טרזין כ'יישוב יהודי לדוגמה'.

מנהיגי יהדות צ'כיה תמכו בתוכנית מתוך תקווה למנוע בדרך זו את גירוש היהודים למזרח, ולהחזיק את יהודי צ'כיה במולדתם עד סוף המלחמה.

בסוף נובמבר 1941 הגיעו לטרזין מפראג המגורשים הראשונים, ועד סוף מאי 1942 גורשו לשם 28,887 יהודים, כשליש מיהודי הפרוטקטורט. בחודשים הראשונים היו תנאי החיים בגטו דומים בעיקרם לתנאי החיים בשאר מחנות הריכוז הנאציים, ובמהרה נתבדו גם התקוות שהגטו יציל מפני גירושם: בינואר 1942 הוצאו ממנו 2,000 המגורשים הראשונים לריגה, ואימת הגירוש לא סרה עוד כול ימי קיומו. במרוצת הזמן חל שיפור בתנאי החיים של האסירים, ועם השלמת הוצאתה של האוכלוסייה הלא-יהודית מהמקום (יולי 1942) הפכה טרזין מכמה בחינות לעיר חופשית בתוך חומותיה. אז החלו להגיע לטרזין אלפי מגורשים מגרמניה ומאוסטריה, רובם קשישים וחלקם בעלי אותות הצטיינות ממלחמת-העולם הראשונה ובעלי זכויות אחרות.



בספטמבר 1942 הגיעה אוכלוסיית הגטו לשיא: 53,004 נפש, בשטח מגורים של 115,004 מ"ר. אותו חודש הגיעו לטרזין 18,639 נפש, ו-13,004 גורשו ממנה למחנות ההשמדה. בגטו עצמו מתו 3,941 נפש. במחצית הראשונה של 1943 נסתיימו למעשה גירושי ההמונים לטרזין. עד אז עברו בשערי הגטו כ-90% מיהודי הפרוטקטורט, וכמעט כול היהודים שעדיין נותרו בגרמניה ובאוסטריה. ב-1943/4 הגיעו לטרזין גם אחרוני היהודים שנותרו בהולנד ובדנמרק. לעומת זה נמשכו, בהפוגות מסויימות, הגירושים לגטאות בפולין ובארצות הבלטיות, ומאוקטובר 1942 למחנות ההשמדה טרבלינקה ואשוויץ. אחרי גל הגירושים האחרון, שפקד את טרזין בסתיו 1944 ושלא הסתיים אלא עם הפסקת פעולתם של תאי הגז, נותרו בגטו 11,068 נפש בלבד.

דמותו של ציבור תושבי גטו טרזין היתה בבואה של דמות היהדות באירופה המערבית-המרכזית. רוב היהודים היו מתבוללים. בצידם נמצאו מיעוט של יהודים חרדים ומיעוט של ציונים. היו בטרזין גם קבוצות פרוטסטנטיות וקתוליות קטנות, של מומרים ('יהודים' לפי חוקי הגזע). הציונים, וביחוד בני-הנוער הציוני על תנועותיו, השתדלו לפתח בגטו פעילות חינוך ותרבות, והם היו החלק הפעיל ורב היוזמה וההשפעה בציבור כולו.

החיים הפנימיים בגטו נוהלו בידי 'מועצת הזקנים' (Aeltestenrat) שמונתה מקרב מנהיגי היהודים. ראשי ה'מועצה' היו: יעקב אדלשטיין, ואחריו – הסוציולוג פאול אפשטיין והרב בנימין מורמלשטיין מוינה. בין אסירי הגטו היה גם הרב ד"ר ליאו בק. על ההנהלה היהודית הוטלה החובה האכזרית להרכיב את רשימות המועמדים לגירוש, וכן הופקדו בידיה ארגון העבודה בגטו, חלוקת המזון, שיכון המגורשים החדשים, ענייני התברואה והבריאות, הטיפול בקשישים ובנוער, ענייני התרבות, שמירת הסדר בגטו, וסמכויות שיפוט פנימי בתחומים הנתונים לטיפולם של ראשי ה'מועצה' וליוזמתם. הושגו הישגים ניכרים שתרמו לשיפור חיי האסירים.

חינוך הנוער, שההנהגה שמה אותו בראש דאגותיה, התנהל ברובו בידי מדריכים צעירים יוצאי תנועות חלוציות. בפנימיות הנוער (Jugendheime), שהקיפו חלק ניכר מילדי בית-הספר עד גיל 16, נוצר הווי שהיה מנותק כמעט לחלוטין מן המציאות הקודרת של הגטו. למרות האיסור התנהלו במחתרת לימודי בית-ספר סדירים. מפעל חינוך זה היה אחד מביטוייה הבולטים של עמידה רוחנית פעילה מול שלטון הנאצים.

רבים היו האמנים, הסופרים והמלומדים בגטו, ובעזרתם התארגנו חיי תרבות אינטנסיביים: תזמורות אחדות, להקת אופרה ותיאטרון ובימות בידור וסטירה. נערכו הרצאות וחוגי עיון, ונפתחה ספרייה בת 60,000 כרכים, מקום נכבד הוקדש לעיון בנושאים יהודיים, שהיו לרבים בבחינת חידוש שפתח להם פתח להבנת יהדותם. מספר המופעים וההרצאות הגיע לעשרות רבות בשבוע. חיי הדת התנהלו בתנאים קשים, אך בלי הגבלות רשמיות.



הסוואת ההשמדה. את הפעילות העניפה היא ניצלו הנאצים למטרות משלהם. בסוף 1943, משהחלו להסתנן הידיעות על הנעשה במחנות ההשמדה, הוחלט להציג את טרזין בפני ועדת-חקירה של הצלב האדום הבין-לאומי. לקראת בואה נערכו עוד גירושים לאושוויץ, ובכך הופחתה צפיפות האוכלוסייה בגטו; נפתחו בו חנויות מדומות, בית-קפה, בנק, גני-ילדים, בית-ספר וכדומה, והעיר נתכסתה גינות פרחים. ב-23 ביולי 1944 נערך ביקור הוועדה, שכול פרטי פגישותיה עם האסירים הוכנו בקפדנות. אחרי הביקור ניגשו הנאצים להסרת סרט-תעמולה על חייהם החדשים של היהודים בחסותו של הרייך השלישי. בתום ההסרטה נשלחו רוב שחקני הסרט, ובתוכם כמעט כול אנשי ההנהגה העצמית ורוב ילדי הגטו, אל תאי הגז של אושוויץ.

תמותה. בתנאי הצפיפות, התברואה והתזונה הנוראים, פשטו בגטו מחלות שונות ואף מגיפות. ב-1942 מתו 15,891 נפש, 50.4% מאוכלוסיית הגטו הממוצעת. עד סוף 1943 עלה בידי מחלקת הבריאות לארגן מערכת בתי-חולים בת 2,163 מיטות, והוחל בחיסון תושבי הגטו ובבדיקות לאבחון מוקדם. אותה שנה ירד אחוז התמותה ל-29.4 וב-1944 ל-17.2.

סופו של הגטו. במחצית השנה האחרונה לקיומו של הגטו הגיעו לטרזין עוד 1,447 יהודים מסלובקיה, 1,150 מהונגריה ו-5,932 נשואים בנישואי-תערובת מן הפרוטקטורט, מגרמניה ומאוסטריה. כבר לפני תום המלחמה הצליח ה'צלב האדום', שהתעניין בגורלם של יהודי טרזין, להעביר חלק מהם לארצות ניטרליות: ב-5 בפברואר 1945 הועברו 1,200 יהודים לשווייץ, וב-15 באפריל 1945 הועברו 413 מגורשים מדנמרק לשוודיה. זעזוע אחרון עבר על הגטו כשבסוף אפריל 1945 הזרימו אליו השלטונות הגרמניים אלפי אסירים ממחנות ריכוז שפוננו ערב שיחרורם בידי צבאות בעלות-הברית. כניסתם גרמה מגיפות, ובהן מתו רבים, מהם מאסירי הגטו הוותיקים. ב-3 במאי 1945, חמישה ימים לפני שחרור הגטו בידי הצבא האדום, העבירו הנאצים את הפיקוד עליו ועל העצירים שנותרו בו לידי נציגו של ה'צלב האדום'. אחרוני היהודים עזבו את טרזין ב-17 באוגוסט 1945.

על-פי מקורות שונים של סטטיסטיקה, שיש ביניהם הבדלים קטנים, גורשו לטרזין בין 24 בנובמבר 1941 ל-20 באפריל 1945 140,000 יהודים, מהם מתו בגטו 33,000 ו-88,000 גורשו למחנות ההשמדה. מטרזין שרדו 19,000, ובכללם שתי קבוצות שזמן קצר לפני שיחרור טרזין הועברו לשווייץ ולשוודיה, ומבין המגורשים מטרזין למחנות ההשמדה חזרו 3,000. מכלל המגורשים לטרזין באותה תקופה באו מצ'כוסלובקיה 75,500, מגרמניה 42,000, מאוסטריה 15,000, מהולנד 5,000, מפולין 1,000, מהונגריה 1,150 ומדנמרק 500.



אחרי המלחמה דן בית-משפט בצ'כוסלובקיה שניים ממפקדי גטו טרזין, זיגפריד זידל וקרל ראם, למיתה, והם נתלו. אנטון בורגר נמלט, ונדון שלא בפניו למיתה.